

Г РАНИЦИТЕ НА ЯНУС

Вероника Келбечева

Медицински университет – Пловдив (България)

THE LIMITS OF JANUS

Veronica Kelbecheva

Medical University – Plovdiv (Bulgaria)

ORCID ID: 0000–0002–1045–9208

E-mail: veronika.kelbecheva@mu-plovdiv.bg

Abstract: The present text is focused on one of the most well-known gods of the Roman pantheon. Supreme and omnipotent, Janus faces unlimited power that makes him enigmatic and glorious; defined by his transcendent position, but at the same time tricky for limiting his all-power. The images of Janus suggest double-natured and dubious origin. He is an wholesome god that embodies both the beginning and the end, the transmission and passing away.

Keywords: Janus, god, door, Juno, calendar

Резюме: Настоящият текст третира едно от най-популярните божества на древноримския пантеон – Янус. Всемогъществото и върховенството на неговия обхват го превръщат едновременно в енигматичен и грандиозен, лесно дифинируем по сила и върховенство, но труден за ограничаване в своята мощ. Изображенията на Янус говорят за двойствена природа, която го превръща в още по-неясен, но едновременно с това и цялостен бог, който обхваща началото и края, едновременно с това преминаването и преходността.

Ключови думи: Янус, бог, врата, Юнона, календар

Янус е богът на *началото*. Неговото име се свързва с два основни символа, вратата – *ianua* и името на първия месец от годината *Januarius* (януари). По отношение на символиката, той е добре познат с неговата иконография като двуглав бог, обърнат едновременно към миналото и настоящето. Янус има свръхестествена способност да вижда назад във времето, както и в предстоящото. Тази негова способност го превръща в енигматично божество, което съчетава началото и края, бъдеще и настояще, едно сферично възобновяване, в чиито два образа можем да открием „вечно ставащото“ или *eanus* – „този, който идва“.

Освен двете лица, Янус има и една магична форма, защото е едновременно природна сила и божество със социална функция. Може би той е най-характерното за римския пантеон божество, защото именно тази двойствена природа очертава границите и характеристиките на римската *divinitas*. Той със сигурност има праисторически корени, но това не го прави римско божество преди основаването на Рим. И все пак, докато за други богове като Ескулап или Изига имаме поетични наративи как пристигат в новосъздадения Рим, то при Янус и други по-древни местни божества има някаква неяснота, която ги превръща в енигматични, магични и едновременно с това ангажирани с ритуалност и социално-активна функция.

Като Бог на началата Янус ни е представен от Овидий в календарната поема *Фаст*. Той е *deus princeps*, защото дава началото на новата година. Бог на настъпващата нова година, на всички начала, в „Метаморфози“ представен и като пазител на изворите. От по-древните предания се знае, че освен дъщеря на име Канента, той има и син на име *Fons* – Извор.¹

¹ Овидий. *Метаморфози*, XIV 334 – 340.

Ясно е, че Янус заема почетно място в божествената йерархия и от това, че Салиите са го наричали Бог на боговете и бог създател. Свещенослужител в култа към Янус е бил, т.нар. *Rex sacrificulum* – един от най-значимите и архаични свещеници в Рим. Следователно в определението *deus princeps* се съдържат две значения – на началото и на управлението. Никой не оспорва върховенството на Юпитер като главен бог – *supremus*, но докато той е върховният, Янус е първият хронологически. Той е по-древен и затова по-труден за дефиниране, макар и с ясна символика и култови практики. Така Янус се превръща в бога-цар, който има *безграничната* власт. Богът на началата, който трудно може да намери своя аналог в гръцкия пантеон. Затова го определяме като древноримско божество, навярно почитано в една архаична схема на територията на Лациум, може би още при етруските.

В календарната поема на Овидий Янус ни се представя като бог на започващата година, когато старата *мълчаливо* изтича към своето начало.

Iane biceps, anni tacite labentis origo

(Ovidius 2003: I, 65)

Първоначално, в календара, наследен от Ромул, годината е десетмесечна. Първият месец е март, а после при Нума тя се увеличава с още два месеца – януари и февруари. Затова в първа книга на Фастите гугиме са:

Numa nec Ianum nec avitas praeterit umbras

(Нума зачете и Янус. И сенките на прагетите)

Затова първият месец от годината носи името на бога на началата, а вторият се извежда от *februa* – *очиствания* – и се свързва с почит към мъртвите.

На първи януари – януарските календи *Calaendae Ianuarii* – се почита Янус, но също и Юнона, защото тя е божествена пазителка на всички календи. Това дава

основание на Пиер Гримал да предложи хипотеза, обясняваща двойствеността на Янус, т.е. Янус и Юнона се намират в единство и така той се явява в тази двойствена връзка ту като *Rex*, ту като *Regina sacrorum*.

Диалогът на Овидий и Янус в първа книга на Фасти

Янус е не само бог, свързан с началото или началата, но и с времето на военни действия – вратите на храма му са отворени, когато армията е във военна кампания, а в мирно време остават затворени. Имаме едно символно напластяване в образа на Янус. Тук отново стиховете от Фастите дават яснота. Това е казано в диалога между лирическият разказвач и Янус, когато поетът пита:

Quem tamen esse deum te dicam, Iane biformis?
nam tibi par nullum Graecia numen habet.

(Ovidius 2003: 89 – 90)

Как да определям що за бог си ти, след като нито един гръцки бог не е сравним с теб? Янус се появява с жезъл и ключ в ръцете, започва да обяснява своя произход, как е придобил форма от огъня, земята и водата, които са съществували заедно, но по-късно са разделени. Така двуглавият бог има две лица, защото познава както предишното състояние на нещата, така и сегашната подредба. Богът продължава да разказва за себе си и за ритуалите, с които го почитат. Малко след това споменава, че има още две имена *Patulcius* (от *pateo* – този, който отваря) и *Clusius*, (*clavo* – този който затваря). Така Овидий се опитва да обясни едновременно двойствената природа на Янус и функцията му да отваря вратите на храма при „войните действия“ (затворените врати символизират мирното време).

Малко по-надолу в следващите стихове (170 – 171) има един по-важен въпрос, отправен към Янус: Защо, почитайки другите божества, първо на Янус се отдава необходимата почит с вино?

'cur, quamvis aliorum numina placem,
Iane, tibi primum tura merumque fero?'

(Ovidius 2003: 170)

И отговорът на Янус е доста конкретен, той отговаря: защото благодарение на мен, който пазя границите, ти би могъл да достигнеш до другите богове, които би искал.

'ut possis aditum per me, qui limina servo,
ad quoscumque voles' inquit 'habere deos.'

(Ovidius 2003: 173 – 174)

Затова, продължава Янус, началата са важни и нито една дума в изречените молитви не е напразна, т.е. думите имат тежест. Тук Янус говори като прорицател, който предвещава силата на първите казани думи при всяко начало, които действат като заклинания. Навярно молитвата е имала тази функция да изрази пожелателни възлияния, думи, наставляващи пътя на добрите сили, които ще помогнат да се изпълни първоначалният замисъл. Затова не само всяко начало е важно, но и този, който стои при всяко начало. За римския религиозен опит – това е Янус.

Янус се грижи и за мира – за *pax romana* – и като всеки един творец, не изоставя своето творение.

Iane, fac aeternos pacem pacisque ministros,
neve suum praesta deserat auctor opus.

(Ovidius 2003: 287 – 288)

На още едно място – в трета книга, 881 стих Овидий споменава Янус във връзка с почитта към *Salus, Concordia* и *Pax*, което ни кара да отнесем това към статуята, издигната от Август през 10 г. пр. Хр. в Рим. Навярно това

споменаване е пак във връзка с имперския мир и персонафицирането на моралните категории.

Имаме идея за всемогъщ бог и това ясно се вижда при четене на диалога от първа книга на Фасти. Достолепието на Янус е изведено до идеята ако не за върховен, то висшестоящ бог в йерархията и пръв сред равните.

Янус на Пиер Гримал

Образът на Янус като типично проявление на римско божество е силно разработен от Пиер Гримал в книгата, озаглавена „Богът Янус и началата на Рим“. Анализът на явлението Янус в римския пантеон, като безгранично божество, което обхваща началото и края, се дава от Гримал през разсъждение върху *Janus et Ianua*. Въпросът дали наистина Янус е богът на вратата, за която той държи ключа (което авторът поставя под съмнение), или *ianua* е преход от един свят към друг, от минало към настояще, се изяснява с примерите, които са използвани за назоваване на врата в материален смисъл: *fores – ostium – porta*. Докато понятието *ianua* се употребява в смисъла на проход или пасаж, на фр. *passage*, т.е. *Foris ianua* не е портата на Янус, а вратата на преминаването или ритуално преодоляване на наследеното, превъзможване на настоящето, с цел преминаване към следващото състояние на сегашното.

Съществувалата в Рим *Porta Ianualis* се свързва със статуята на Янус, която е била в близост (по свидетелства на Варон), но тя не е била вход към града, а арка. И в крайна сметка, това, че е бог на вратата, се явява нещо вторично, защото е споменаван като бог на отварянето на вратата, но никой не споменава дали и как Янус затваря вратите. И това поставя под съмнение двойствената му природа. Янус е божество на прехода и на преминаването като характеристика на римските

божества и това го превръща в Бог, вечно преодоляващ границите, един херменевтичен образ на божествено-то начало в римския пантеон.

Библиография

Обвигуй 1981: Обвигуй. Метаморфози. София: Народна култура, 1981.

Grimal 1999: Grimal, P. Le Dieu Janus et les origines des Rome. Paris, 1999.

Degrassi 1963: Degrassi, A. Inscriptiones Italiae, vol. XIII, Fasti et elogia fasc. II, Fasti anni numani et iuliani, 1963.

Ovidius 2003: Ovidius. Fasti. Paris: Edition Les Belles Lettres, 2003.

Rüpke 2011: Rüpke, J. The Roman Calendar from Numa to Constantine. Time History and the Fasti. 2011.

P. OVIDIVS NASO FASTI <http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html>